

Ko smo, u stvari, mi

Piše: *Alija Džogović*

I deo - Revija za kulturu, vjeru i nauku SELAM, nov-dec 1996.godine

Godina II broj 7

II deo - Revija za kulturu, vjeru i nauku SELAM, jan-feb 1997.godine

Godina III broj 8

I deo

Najviše zbrke o prošlosti ovoga stanovništva uneli su u usmenu komunikaciju i pisanu etno-istorijsku literaturu izvesni političari, brojni istraživači-posebno Jastrebov i M.Lutovac, a i drugi kojima je nauka bila samo izgovor ali su ciljevi bili drugačiji.

Meštani Gore i Prizrenskog podgora, u svojoj višedecenijskoj zbunjenosti, često postavljaju pitanje, sažeto u jednoj rečenici, „Ko smo u stvari mi“. Određenije rečeno, ova zbunjenost traje od balkanskih ratova, jer su ih od tada, silom prilika, razni upravljači nacionalno definisali i „svoatali“ po svojoj volji i svom nauku, a bez saglasnosti stanovništva ovih šarplaninskih oblasti njegovog slobodnog opredeljenja i izjašnjavanja. U nastalom neredu krajeve a najviše prema Orjentu. Neka sela su gotovo ostala pusta, da bi se posle izvesnog vremena ponovo populaciono oporavila.

Sem političkog programa, na dezorijentaciji ovog stanovništva uticali su razni istraživači i „naučnici“, čak i silne ekspedicije, koje su ovim krajevima krstarile i „pisale“ o porijeklu i prošlosti stanovnika šarplaninske regije, kojima se obećavalo i ono što im nije bilo potrebno, ali su oni uvek ostajali na periferiji progressa i poboljšanja životnih uslova, te im je jedino ostala privilegija da do dana današnjeg ostanu pečalbari.

Otpor svojatanjima

U svom otporu prema „svojatanjima“ i raznim „naučnim“ tezama, oni su ipak iskristalisali svoj stav za svoju samobitnost. Istorijska je činjenica da se svi oni osećaju kao jedan nacionalni korpus i jedinstven entitet, samotvoran i samobitan, autohton u odnosu na bliže susede. Čak i za svoj govor kažu: „našećki“, i „zbori našećki“, „to je po našećki“.

Najviše zbrke o prošlosti ovoga stanovništva uneli su u usmenu komunikaciju i pisanu etno-istorijsku literaturu izvesni političari, brojni istraživači-posebno Jastrebov i M.Lutovac, a i drugi kojima je nauka bila samo izgovor ali su ciljevi bili drugačiji. Stanovništvo je ove „naučne rezultate“ delimično prihvatilo jer je shvatilo da dolazi od „učenih ljudi“, no ipak sa rezervom. Meštani su o sebi imali svoje mišljenje i argumente, sadržane uglavnom u tradiciji i autentičnom načinu života. Zato ćemo pokušati da ove njihove argumente izložimo u jednom kraćem nizu i obimu, jer u nekom budućem radu mogu poslužiti kao dobra i osnova i podsticaj za veća naučna istraživanja u ovom pravcu.

Ovo stanovništvo, na prostorima Šar-planine (Gora i Župa, i ono na predelu Urvića i Jelovjana, kao i ono u delu Gore od galaića do Kuksa), uvek se osećalo autohtonim i jedinstvenim iako je rasepkano na manje oblasti međudržavnim granicama i oblicima reljefa. Po veri ovo stanovništvo je uglavnom muslimansko. U govoru među njima nema veće govorne crte i specifičnosti. U najnovijim dijalektološkim istraživanjima stoji rezime da su govori ovoga stanovništva tzv. granični govori. Ovo stanovništvo i njegov govor, pored ostalog, su i u okruženju albanskog etnosa i albanskog jezika. Ima u ovom govoru snažnih uticaja srpskog, makedonskog, albanskog i turskog jezika, posebno u oblasti leksike, s obzirom na političku i ekonomsku orijentaciju stanovništva u dužem istorijskom periodu u prošlosti, ali i danas. Poznaje samo jedan ekspiratoričan. Sistem, ovaj govor poseduje specifičan fonotoksi zatim prisustvo postpozitivnog člana, kao i specifičnosti u sistemu deklinacije i konjugacije.

Usmeno narodno stvaralaštvo (epska pesma, balada, lirska pesma, prikaške i predanja, i druge forme) je specifično i autohtono. Uticaji i sličnosti sa drugih strana su neznatni. Mnoge tvorevine su originalne: njihove teme i sadržaji, struktura, način pevanja i pričanja, slike gorštačkog i pečalbarskog života, melos poetskih tvorevina, obredna i običajna ceremonija, čuvanje i transpozicija paganskih kultova, folklorni elementi u izvođenju starih viteških igara, i sl. Međutim, ima i tvorevina peuzetih iz makedonskog usmenog stvaralaštva i folklora, a to su, na primer, imena nekih junaka i drugih ličnosti, neki poetski oblici i sadržaji, kao i neki muzički oblici. No, i pored ovoga, goranski i župski poetski korpus ima svoj originalan melos, metričku strukturu i jezik kojim se ovi elementi ostvaruju. U okviru metrike, kao specifičnost, pored raznovrsnih metara, zastupljen je i tzv.dugi stih koji je tipičan za bugaršticu te bi poreklo bugarštice trebalo tražiti tražiti u ovom homerskom pevanju i kazivanju. Istraživanja u ovom pravcu bila bi značajna i za homerologiju.

Što se, pak, tiče muzičkog folklora, on je takođe specifičan i bogat, što je motivisalo mnoge muzikologe da dolaze u ove krajeve i izučavaju i beleže originalne i arhaične muzičke oblike i lepotu njihovog melosa. Čak je i danski muzikolog Byrte Traerup dolazila više puta u Goru i zapisivala i izučavala goransko muzičko nasleđe. U korpusu muzičkog folklora evidentne su sličnosti sa orijentalnim i makedonskim, međutim, sličnosti sa drugih strana nisu zapažene. Goranski i župski muzički folklor odbacivao je tuđe uticaje i do danas ostao originalan u toj sferi hermetičan.

Predanja o poreklu

U narodu postoje brojna predanja o najstarijem poreklu stanovništva ovih krajeva, odnosno o doseljavanju njihovih dalekih predaka. Tako, po jednom predanju daleki preci ovih stanovnika došli su u ove šarplaninske krajeve „na severna vrata Balkana“. Ovo predanje moglo bi se razumeti da su se njihovi preci ovamo doseljavali u vreme poznatih seoba istočnih naroda, možda neposredno pre njih ili zajedno sa njima, a možda i iz neke niskokavkaske planinske regije. Po jednom drugom predanju njihovi daleki preci doselili su se „davno“ u ove krajeve iz nekog mesta u Siriji i to kao „neko neidentifikovano pleme“. Otuda su doneli i svoju staru religiju, svoje kultove, nošnju i način života. U vezi sa ovim, kazuju da danas u Siriji postoje plemena slična ovima u Gori i Župi: antropološki i u kulturno-verskom smislu. Kao potvrda da potiču iz Sirije navode zapis na džamiji u selu Mlike kod Dragaša kojim se naznačuje da je ova džamija podignuta pre kosovske bitke. Arapskim pismom zabeleženo je da je ova džamija sagrađena mnogo ranije pre dolaska Turaka u ove krajeve, a zabeležen je i datum kada je ona kasnije adaptirana. Ovaj natpis urezan je na velikoj ploči iznad ulaznih vrata džamije. Uz ovo predanje takođe kazuju da je ova skupina u doba Nemanjića bila bogumilska, te da su ovamo pobjegli od strogih kazni koje su u ono vreme činjene nad bogumilima i onima koji su se opirali primanju hrišćanstva. Kazuju: svejedno, ili kao neko pleme iz Sirije ili kao bogumili, njima je islam bio bliži od vizantijskog modela hrišćanstva, zato su posle dolaska Turaka ubrzo prešli u islam, koji im je doneo i izvesne socijalno-društvene slobode. U vezi sa ovim mišljenjem i predanjem, u Gori i Župi ima puno materijalnih tragova (groblja, građevine, kulturna mesta) kao i potvrda u korpusu usmene narodne tradicije.

Činjenica je da je šarplaninska oblast naročito područje Gore naseljavana iz pravca Makedonije, a nikako iz pravca Prizrena. O tome i meštani Gore pripovedaju, da su njihovi preci živeli u nekim oblastima Makedonije u kojima i danas postoje imena sela kakva su u Gori, kao na primer: Globočica, Kruševo, Bod, Restelica. Kazuju da su prvi doseljenici u ove šarplaninske krajeve davali imena selima kakva su imala naselja iz kojih su dolazili. U početku su ovde, na

Šar-planini, bile naseobine privremenog karaktera a kasnije su se formirala naselja stalnog boravka – današnja sela. O tome svedoče nazivi sela Bačka, Dikance, Kukuljane (Kukuljanik), Restelica (apelativ: prestelj, presteljica), Rapča, isl., gde su bile bačije i alpska pasišta.

U vezi sa prethodnim kazivanjima stoje i brojni toponimi, kao što su Juručke grobišta, Vlaške grobišta, Laške/Vlaške livade, i sl. Tako, po jednoj verziji, ovo stanovništvo bi moglo biti aromunskog porekla, kojeg je nekada bilo na širim balkanskim prostorima. Taj aromunski etnos kao što je poznato, naseljavao je planinske predele, s obzirom na njihovo zanimanje (stočarstvo i zanati koji su bili u skladu sa visokogorskim načinom života – kovači, krznari, suknari, puškari, odgajivači pasa, lovci, i sl.). Među ovima je bilo i Juruka, kao i drugih severno-turskih plemena, koji su mogli dolaziti u vreme seoba ili kasnije sa Turcima.

Nema hrišćanskih grobišta

Na ovim terenima nema prepoznatljivih hrišćanskih grobišta (sa hrišćanskim karakteristikama i simbolima), ali postoje nekakva vrlo stara i specifična po sakralnim oblicima i mestima na kojima su locirana. To su najčešće nekakve ploče i obično kamenje, uglavnom bez posebnog reda, bez tapisa i drugih simbola, što upućuje na starobalkanske megalite i humke.

Takođe, ovde nije bilo ni većih crkava, iako o njima postoje predanja u nekim selima ili nekakvi temelji i nazivi Crkvište (mikrotoponim). Ovo ne potvrđuje da su tu bile crkve u pravom smislu niti slične građevine. To su najčešće pravougaone konture, sa po jednim redom kamenja, što više podseća na mesta gde se privremeno stanovalo ili na kolibe za ovce. Predanja o crkvama, crkvištima i popovima svakako su novijeg porekla. Kultovi prema nekim mestima i humkama upućuju da se radi o bogumilskim ili paganskim svetilištima. Na to, takođe, upućuju i toponimi tipa Marin dof, s obzirom da je Marija (Mara, Mirjam, Mejrema) bila kod bogumila poštovana biblijska sličnost. Nije to bio samo kult Marije kao svetice već i kult Boginje Majke, dakle, vrlo star i paganski kult. Drugih hrišćanskih kultova ovde nema niti potvrda da su postojali.

Što se tiče opštenarodnog praznika koji se ovde naziva Đuren, to je svakako jedan od paganskih kultova, posvećen promenama u prirodi. U ovom obredu nema hrišćanskog ceremonijala, samo je promenjeno staro pagansko ime i ime paganskog božanstva. Međutim, njegova hristijanizacija nije bila integralna niti stabilna. Đuren je značajan datum u životu ovoga stanovništva – obeležava veliku promenu u prirodi, vreme kada se iz hladnog zimskog perioda prelazi u topliji prolećni i letnji. Uranak, branje cveća, kićenje mladih biljem, prskanje vodom ili kupanje, veselja i gozbe, pesme upućene božanstvu – sve to potvrđuje paganski karakter ovoga obreda.

Na Đuren se meštani sastaju najčešće na određenim planinskim mestima. To su vidikovci i livade na kojima se igra, peva, nadmeće u raznim veštinama karakterističnim za planinski način

života (rvanje, trčanje, preskakanje, konjske trke, i sl.). Ovde se upoznaju momci i devojke – tzv. „gledanje“. Devojka stasala za udadbu je „gledanica“ a momak koji hoće da se ženi je „gledanik“. Ovde se susreću i stari prijatelji koji su dugo bili na pečalbi. Nijedan elemenat u ovom ceremonijalu nije hrišćanski. Sve ima rustikalni karakter, nasleđen iz prehrišćanskih vremena. Sačuvan je i arhaični poetski sloj koji prati ovaj opštenarodni obred.

Stari narodni obred je i teranje karakondžule – mitskog božanstva u kojem je oličena zima. Sam naziv karakondžula je orijentalnog porekla. Ovakav obred poznat je i danas kod nekih severnoturskih i kavkaskih populacija.

U ovom obredu, kao ni u obredu „ojlije-bojlije“, nema hrišćanskih elemenata.

II deo

U Gori i selima Prizrenskog Podgora očuvane su vrlo stare džamije i mesdžidi. U nekim selima postoje i po dve i više džamija i drugih verskih objekata (turbe, mejtep, hajrati, isl).

Vrlo staro turbe nalazi se u dragaškom naselju Krakošta. Nazivaju ga Šehovo turbe. U njemu je, po predanju, sahranjen goranski junak (šehit) koji je učestvovao u boju na Kosovu na strani Turaka. Predanje kaže da je on na svom gumnu u mestu Krakošta razvejao žito, pa kada je čuo da je na Kosovu počeo boj, odmah je uzjahao na svog konja, drvenu lopatu prebacio preko ramena i odleteo na Kosovo. Tamo je tom lopatom pobio mnogo neprijatelja, a zatim, posle pobeđe, ranjen doleteo na svom konju u Krakošta i tu umro. Na tom mestu je sahranjen i tu mu je turbe podignuto.

Jedno staro turbe nalazi se i u selu Restelica. Nazivaju ga, Selim dedino turbe.

O ovim verskim spomenicima i o ličnostima koje su u njima sahranjene postoje brojna predanja, što su potvrde o njihovoj starini i kultu.

Hajrati (zadužbine) su posebna građevinska specifičnost meštana u Gori i Prizrenskom Podgoru. To su brojni mostovi na rečicama i potocima, lepo urađene česme i šadrvani, seoski putevi i prilazi, lepo uređeni grobovi roditelja i nekih znamenitih ličnosti, mejtepi, inventar u džamijama, te razni objekti od opšte koristi. Na ovim predelima gotovo da nema vode (izvora, vrela) da nije kaptirana (izgrađene su česme sa jednom i više slavina). Na ploči svake česme ispisan je tarih, lijepo sročćen i sažet, kako nalaže tradicija hajrata.

U kontekstu ovoga meštani su poznati i kao veliki darodavci džamijama i ustanovama čija je delatnost versko prosvetćivanje. Džamije u selima su lepo uređene i u njima je čistoća na

najvišem nivou. Uređena je i čista njihova neposredna okolina. U krugu svake džamije nalazi se šadrvan sa po desetak slavina za vodu. Tu su lepo urađene sofe za sedenje i odmaranje. Sve je to pokriveno i obloženo lamperijom ili izrezbarenim drvetom. Unutrašnjost džamija je izuzetno lepa. Podovi su prekrivenim najlepšim i skupocenim ćilimima i tepisima, koje su meštani darovali. Tu je i veliki broj knjiga, (Kurana, zbirka hadisa i sl.) koje su takođe pokloni meštana. Među ovim knjigama ima vrlo starih rukopisa i izdanja.

U širem krugu džamija izgrađene su i druge prostorije različite namene.

Privrženost veri posebna je karakteristika stanovništva ovih krajeva. Svi, po tradiciji, upražnjavaju ramazanski post. Petak je dan džume i tradicionalne molitve. Sunet je najveće veselje i ima specifičan kolektivni ceremonijal u kojem učestvuje stanovništvo celog sela. Naročito je impresivan folklorni deo ovog obreda (muzika, pesma i igra, nošnja, pripremanje jela). Bajrami su najlepša svečanost i opšte veselje. Tada se u zavičaj vraćaju svi pečalbari i privremeno odseljene porodice.

Bajramske svečanosti traju po nekoliko dana. Običajni ceremonijal, praćen muzikom, izuzetno je impresivan. Zaista, to treba videti i doživeti.

Starim islamskim obredima pripadaju i Arfe (deljenje). Tada, u okviru slavlja, domaćinstva među sobom dele halvu „kao arafat uoči Bajrama“. Kazuju da je ovo opšteislamski verski obred.

Što se pak antroponima tiče, oni su klasični islamski, mada u novije vreme ima i tzv. modernih imena, uglavnom preuzetih iz zapadno-evropskih antroponimskih sistema. To su najčešće imena vrhunskih sportista, glumaca i glumica. Takođe je moderno i preuzimanje tzv. internacionalnih imena, zatim građenje imena od karakterističnih hipokoristika, građenje imena od fitonimskih formi i raznih kalkova, zatim antroponimskih kovanica i akronima (sročeni od prvih slova imena roditelja i srodnika). Međutim, celokupno goranski i župski antroponimski sistem dominantno je islamski a pozajmice su prilagođene islamskim modelima.

Zapaženo je da je vrlo frekventno ime Azar (Hazar) što upućuje na pretpostavku da se u ovom antroponimu sačuvalo pripadanje nekom starom azijskom narodu – možda Azarima (Hazarima) koji su se u vreme poznatih seoba razmili po svetu i utapali u druge brojnije narode. O ovoj pretpostavci postoje i tragovi u predanjima, obredima i običajima, nošnji i nekim folklornim oblicima. Ovo, svakako, treba proučavati i dokazivati.

Imena nekih sela u Gori i Prizrenskom Podgoru pominju se u tzv. Svetoarhangelskoj povelji, ali o broju kuća i o stanovništvu podaci su vrlo šturi. Iz tih oskudnih podataka, kao i pominjanja nekih imena stanovnika i njihovih zanimanja vidi se da su ovde bile stočarske naseobine i da su imena tipičnija za aromunsko stanovništvo u procesu slavizacije, a manje karakteristična za raniji slovenski antroponimski sistem. Indikativno je da posle pomenute povelje nema pisanih podataka o imenima stanovnika ovih krajeva. Kao da ih je istorija prećutala. U svim turskim defterima i popisima imena su islamska.

Svadbe i suneti u Gori i okolini Prizrena su specifične manifestacije, uvek bogate, masovne i u folklornom elementu ovih krajeva. Traju i po nedelju dana. To su pravi seoski festivali gde se igra i peva, organizuju razna sportska takmičenja (karakteristična za ovu sredinu). Kod domaćina na svadbi učestvuje celo selo, kao i zvanice iz drugih sela. Svadbeni ceremonijal u potpunosti je orijentalni (tipičan za neke severnoturske krajeve). Autentični svatovi su uvek na konjima, lepo osedlanim i okićenim. Mlajnesta (nevesta) takođe je na konju, obučena u koloritnu nevestinjsku nošnju. Sve je, dakle, orijentalnog porekla (priprema mlajneste, k'nisanje i ostalo).

Dženet (raj) i džehenem (pakao) i odnos prema zagrobnom životu su opšte islamski.

Hrana ovoga stanovništva je dominantno orijentalna, njeno spravljanje i konzumiranje.

Upotreba alkohola je retkost. Žene ne konzumiraju niti alkohol niti duvan.

Meštani ovih krajeva žene se i udaju uglavnom u okviru Gore i Župe. Nacionalno mešoviti brakovi su i danas retkost.

Žene u ovim krajevima privržene su mužu i porodici. One su uvek dobre supruge i majke. Dok su muževi na pečalbi, one obavljaju sve kućne poslove, čak i one najteže.

Žene imaju specifičnu nošnju. Dominiraju bela, zlatna i crvena boja, zatim razne kićanke, oje, sitarke, nizovi dukata i sličnog zlatnog nakita. Veći deo ove nošnje žene same izrađuju. Kolorit ove nošnje je karakterističan: nema tamnih boja, crne nikako, već su u funkciji samo svetle boje i nijanse. To govori i o kolektivnom optimizmu, radosti i kultu svetla i ovozemaljskog života, što je tipično za islamsku civilizaciju.

Odnos prema higijeni (fizičkoj i duhovnoj) je na najvećoj visini koju pružaju uslovi života i standarda. U najsiromašnijoj kući higijena je za divljenje. Sve prostorije kuće su osvetljene, zasrte ćilimima, goblenima i drugim prostirkama ručne izrade. Zidovi su takođe okićeni radovima koje su žene tkale ili vezale, pa mnoge rukotvorine imaju i umetničku vrednost. Motivi na ovim rukotvorinama dominantno su orijentalnog porekla. To su najčešće folklorni motivi i biljni ornamenti.

Pečalbar nije rasipnik. On je uvek štediša. Sposoban je da se i u najtežim okolnostima snađe i zaradi. Zarađevinu uvek odnosi kući u porodici.

Danas ovi krajevi imaju veliki broj intelektualaca sa visokim školama. Poznato je i nekoliko vrsnih pisaca i skupljača narodnih umotvorina i drugih folklornih oblika.

Muslimani – Bošnjaci Gore i Župe, bez obzira na školsku spremu, vole svoj zavičaj. Bilo kud da odu, opet se njemu vraćaju.